

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ: ОНТОЛОГІЧНО-ЦІННІСНИЙ СМИСЛ ПРОБЛЕМИ “ЛЮДИНА-ВЛАДА”

5. Тарас Григорович Шевченко // Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

6. Українська нація: шлях до самовизначення: [Монографія] / М.М. Вівчарик, П.П. Панченко, В.І. Чмихова. – К. : Вища шк., 2001. – 287 с.

7. Фролова О. Роль національної школи у формуванні громадянського суспільства згідно з філософсько-освітнім вченням С. Русової [Електронний ресурс] / О. Фролова – Режим доступу до журн. : <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=972>

Стаття надійшла до редакції 04.03.2009

УДК 130.2:37

Світлана Черепанова, кандидат філософських наук, доцент
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ: ОНТОЛОГІЧНО-ЦІННІСНИЙ СМИСЛ ПРОБЛЕМИ “ЛЮДИНА-ВЛАДА”

У статті акцентовано осмислення філософії освіти у спектрі ціннісного підходу до буття людини й феномена влади (Ф. фон Хайек, Х. Аренд, М. Болер, К. Тарнлюнд, Р. Прінг, П. Фрейре, М. Фуко; В. Горський, В. Лук'янець, В. Скотний). Це передбачає системний поворот українських структур влади до молоді, як умови позитивного образу країни в міжнародному освітньому просторі.

Ключові слова: буття як цінність, філософія освіти і людиномірність влади, тоталітаризм, модерн-гуманізм, національна ідея.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. На розвитку сучасної філософії освіти закономірно позначаються реалії глобалізації, передусім загальносвітова тенденція: перехід від постіндустріального суспільства до інформаційного. Характерними ознаками постіндустріального суспільства вважаються переструктурування економіки (сфера послуг домінує над виробничою), акцент на теоретичні знання, професіоналізм, формування правлячої (й управлінської) еліти з високим рівнем освіти (знання іноземних мов), трактування інформації як основи культурних цінностей (Д. Белл, З. Бжезінський, Д. Гелбрейт, Г. Кан, О. Тоффлер, Р. Арон, А. Турен). Перспективи Всесвітньої мережі висвітлив Тім Бернерс-Лі, який започаткував вирази, аббревіатури, символи комп'ютерної доби (зокрема, www, <http> і <html>) [13].

Мета статті. У статті представлена спроба осмислити взаємозв'язок філософії освіти – буття людини – феномена влади. Звідси необхідність системного повороту українських структур влади різних рівнів – до молоді, як умови позитивного образу країни в міжнародному освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. Для філософії освіти як філософії людини, концептуальне значення мають певні ідеї, теорії: гуманістичні, демократичні, консервативні, ліберальні та ін.

Простежуються перспективи взаємної зацікавленості проблемою філософії освіти українськими і американськими дослідниками [1].

В Інституті вищої освіти АПН України Беата Гофрон (Польща) виконала наукове дослідження, в якому обґрунтувала зв'язок консервативної і ліберальної філософії освіти; “цілісну теорію нерівності в освіті” та виявлення соціальних нерівностей, у тому числі в освітній галузі Польщі [7].

У російськомовних джерелах висвітлено зв'язок філософії освіти і людини (І. Ремезова, Т. Анішина; М. Вишневецький, В. Костенич, Я. Треценко), період дитинства як проблему філософії освіти (А. Малишевський), онтологічний підхід до філософії освіти (І. Проскуровська, В. Колесніков) [11].

Курт Тарнлюнд (Швеція) розглянув буття й суб'єктивність як теми філософії освіти. Річард Прінг в своїх лекціях (Оксфорд) поєднав теоретичні підходи, епістемологію, етику і особистісний вимір філософії освіти. Саран Сугру (Лондон) вбачає певні освітні перспективи у міжнародних тенденціях розвитку освітньої галузі. Вінч Крістофер і Джингел Джон (Лондон) в навчальному посібнику для студентів і учителів висвітлювали сучасні тенденції (глобалізація, громадянська освіта, патріотизм, креативність, інтелектуальні технології), філософські ідеї,

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ: ОНТОЛОГІЧНО-ЦІННІСНИЙ СМИСЛ ПРОБЛЕМИ “ЛЮДИНА-ВЛАДА”

розвиток теоретичної думки в освіті ХХІ ст. Герген Кеннет Дж. (Оксфорд) дослідив проблеми буття і спілкування [23].

Англійські наукові видання зосереджують увагу на радше методологічні проблеми демократизації освіти (Хов Кеннет Росс), сучасний лібералізм і демократичне громадянство (Скорза Джексон), неолібералізм, соціальну демократію та комунікативні перспективи політичної філософії освіти (Марк Олсен) [22].

Політична філософія освіти (відмінна від офіційних доктрин, які панують у світі), гуманістичні принципи, гносеологічна теорія, діалогове навчання, критичне, а не формальне мислення, поєднання теорії з реальним життям – характеризують наукові пошуки Пауло Фрейре, бразильського педагога другої половини ХХ ст. [15]. Стенлі Аронович (університет м.Нью-Йорк) вважає перспективними положення П.Фрейре, згідно з якими “гуманізоване суспільство вимагає культурної свободи, здатності особи обирати цінності та правила поведінки, що ламають звичні суспільні норми”; “наріжним каменем усього [освітнього] процесу є людська допитливість” [16]. Мартін Карной (Стенфордський університет, США) поділяє висновки П. Фрейре, за якими ефективна державна система “допомагає своїм політично активним суб’єктам стати критично активними, перетворюючи економіку і суспільство на гуманну систему рівноправних співучасників”, вона “захищає своїх громадян від ризику й ексцесів вільного ринку”. Це твердження різко розходиться з почасти *демократичною політикою неолібералів*, яка зводиться до посилення конкурентності окремих індивідуумів у дарвінівській боротьбі за виживання” [17].

Стосовно класичного лібералізму К. Баллестрем розрізнив три образи людини: песимістичний (“людина людині – вовк”, держава – клітка або тюрма), оптимістичний (провідна ідея – анархія) і реалістичний. За останнім, сутність людини – дволика: людина частково стадна і частково розумна істота (Платон), напівтварина і напівангел (Піко делла Мірандола), напівегоїст і напівальтруїст (К. Юм), її свобода – для добра та зла (І. Кант) [5].

На функціонуванні філософії освіти своєрідно позначаються відносини “людина-влада”. Їх проблемність за тоталітаризму дослідив австро-англійський економіст і філософ Фрідріх фон Хайєк (1899 – 1992; 1974 – Нобелівська премія з економіки). У праці “Шлях до рабства” (1944, перекладена понад 20 мовами світу) він довів, що за тоталітарного режиму трансляція ідеологічних,

наукових ідей, подвійна мораль суттєво нав’язуються через систему освіти, культури (мистецтво)..., “від людей приховують усе, що може викликати сумніви в мудрості уряду... здійснюється систематичний контроль інформації, отже, – повна уніфікація поглядів” [18]. Тобто, передумови для тоталітаризму суспільство створює, підпорядковуючи власний розвиток будь-якій меті. Стосовно цього український філософ М. Попович зауважив, що мета радше пов’язана з діяльністю окремих політичних сил, які прагнуть прийти до влади, привертаючи на свою користь певні кола суспільства. Адже мету суспільства визначають передусім “іманентні йому цінності, ступінь реалізації яких визначає критерій суспільного прогресу” [9]. На думку Ф. Хайєка, у функціонуванні суспільства певним способом взаємодіють “спонтанний порядок” (наприклад, соціальні інституції, мова, морально-етичні традиції, ринкові відносини, право, якими неможливо керувати централізовано), універсальні вимоги (зокрема щодо правил поведінки) й певна автономія індивідів. Останню характеризує так зване розсіяне знання, знання й уміння окремих людей, отже – їхня інтелектуальна власність. Проте він критично сприймав ідеї переважно державного регулювання економічними процесами (соціалістична доктрина, держава “всезагального благоденства” тощо), будь-які спроби трактувати суспільний розвиток з позицій консервативно-ліберальної ідеології, як і існуючі інститути ліберально-демократичної держави [19].

Проблеми “людина між нескінченним минулим і нескінченним майбутнім”, “людина, культура і виховання”, загалом влада і “людина у світі”, – вирізняють дослідження німецького філософа Ханни Арендт (1906 – 1975). Вона навчалась у М. Гайдеггера (за її характеристикою, він – “таємний король філософії”), К. Ясперса, і певною мірою репрезентує західну філософську традицію, але на основі власне оригінального мислення. Розмірковуючи над сутністю влади, Арендт дійшла висновку, що “влада виникає між людьми за умови їхньої спільної дії” [2]. З позицій теоретико-структурного й історико-генетичного підходів, розглянула феномен тоталітаризму й його джерела, актуальні для сьогодення (антисемітизм, імперіалізм й породження останнього – нацизм) [3]. На її думку, “справжня трудність сучасного виховання полягає у тому, що попри всі модні розмови про новий консерватизм, навіть того мінімуму консерватизму та консервативного мислення, без яких воно є просто неможливим,

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ: ОНТОЛОГІЧНО-ЦІННІСНИЙ СМИСЛ ПРОБЛЕМИ “ЛЮДИНА-ВЛАДА”

досягти в наш час надзвичайно складно. Причинами цього є криза у сфері виховання, пов'язана з кризою традиції, тобто з кризою нашого ставлення до минулого. Вихователів доводиться особливо скрутно в умовах цієї кризи, оскільки бути посередником між старим і новим – це його завдання, і саме його фах вимагає від нього глибокої поваги до минулого” [4]. Для Арендт історія як оповідь – “необхідний результат людської дії... І хоча минуле не можна розповісти як єдину оповідь, а події XX ст. створили між минулим і сучасним неймовірний розрив, вона акцентувала на постійному переповіданні індивідуального й колективного минулого з метою його поєднання з історією сучасного як онтологічної умови існування людей” [14].

Англійська дослідниця Меган Болер у праці “Відчуття влади: емоції та освіта” висвітлює широкий спектр філософських, освітніх, етичних, міжкультурних проблем XX ст. у проекції на феномен влади. Її цікавлять прогресивна педагогіка, а також педагогіка дискомфорту, яка вивчає емпатію, страх, гнів (взаємозв'язки й відмінності); емоційний розум, емоційна обізнаність, емоції як знання (ерудиція) в контексті психобіологічних, феміністичних, постструктуралістських теорій [24].

Головна мета діяльності контрнормативістів полягає “не у тому, щоб легітимувати, владу тих чи інших із вже існуючих універсально-загальних аксіологічних систем, а у тому, щоб не дозволяти їх апологетам приносити в жертву цим системам людське життя в повноті всіх його проявів” [8]. Аналіз метафізики влади здійснив С. Пролєєв [10].

Людина як особистість і людська цивілізація функціонують на засадах добра, співчуття, милосердя. Український мислитель Григорій Сковорода вважав, що людині властиво творити свій особливий світ духовності. Французький філософ Жан-Жак Руссо слушно зазначав, що здорова економіка формує здорову мораль. Англійський дослідник Робін Барроу обґрунтував взаємозв'язок питань філософії моралі й моральної освіти [25].

Як відомо, в давньоруській архітектурі домінував своєрідний принцип забудови міста, відомий під назвою “*н р о з о р*” – вид, точка зору, панорама, які відкриваються з так званої Поклінної гори (найвищої географічної точки місцевості), де споруджувався Храм (Собор), від якого розходилися вулиці. Собор добре проглядався з усіх сторін, відповідно упорядковував місцевість, а найголовніше – упорядковував буття людини. Однак, наприклад, становлення європейської людини

відбувається в культурному просторі іудейсько-християнської традиції. А людина східного ареалу (Японія, Китай та ін.) формується під впливом світоглядно-ціннісних і культурних засад конфуціанства та буддизму.

Відтак концептуальне значення набуває принцип, назовемо його – “*моральний п р о з о р*”, який орієнтує людину на творче самоусвідомлення власного життєвого шляху в планетарно-космічному бутті. Моральний прозор як принцип філософії освіти виявляє *гуманітарний*, у тому числі *культуротворчий* потенціал людського буття, нескінченного з погляду космічної динаміки.

Чи сумісні влада – політика – мораль – освіта? Доволі часто це питання стає риторичним. Адже макіавеллізм (“Монарх” Нікколо Макіавеллі) як форма політичної боротьби, не лише феномен історичного минулого. Варто згадати думку відомого українського педагога Василя Сухомлинського (1918 – 1970), який зазначав, що найбільша радість – допомагати людям стати людьми, особливо маючи для цього владу. Не випадково Павлишська середня школа, яку В. Сухомлинський очолював у 1947 – 1970 рр., мала назву “Школа радості”. Проте вона була рідкісним винятком.

Привертає увагу питання, з яким піфагорієць Ксерофіл звернувся до Діогена Лаєрського (грецький письменник, I пол. III ст.). Він запитав: Як краще виховати сина? І отримав відповідь: “Народити його в благозаконній державі”. Дотепер це питання і відповідь на нього не втрачають актуальності.

Коли йдеться про владу як соціальний інститут (у тому числі й сучасні державотворчі процеси в Україні), то призначення влади полягає у створенні гідних людини умов життя, які спонукають до свідомого вибору між добром і злом на користь Добра. В такому сенсі сутність влади визначає єдиний, а саме – *людський, буттєво-ціннісний вимір*.

Для осмислення витоків функціональної кризи вітчизняної освіти варто згадати висновки економіста, професора Леоніда Юровського (репресований у 30-х роках, одним із перших реабілітований на початку 90-х років XX ст.). Повернуту читачам його книгу “Денежная политика советской власти (1917 – 1927)”, видану 1928 р. своєрідну біографію радянського карбованця, автор цих рядків виписала для ознайомлення з бібліотеки імені В.Вернадського (Київ) через МБА (міжбібліотечний абонемент – послуга на той час досить поширена. На жаль, цей напрям діяльності бібліотек майже припинено

з розповсюдженням Інтернет). Професор Юровський проаналізував причини кризи 1920-х років і довів, що “вільна конкуренція несумісна з соціалізмом”, оскільки “сфера виробництва суттєво відстає від світового розвитку, як наслідок – відсутні конкурентні товари на світовому ринку” [21].

Стосовно функцій освіти в площині залежності від їх адресату (визначається характером суспільства), то в тоталітарному суспільстві – це переважно функції “державні”, в демократичному – “суспільні”, в елітаристському – “елітарні”. Українське суспільство радше “елітаристське, в якому політична і бізнесова еліта використовує ту науку, яка корисна для зондування суспільної думки, створення політичних іміджів, підготовки виборчих кампаній тощо”. Тому позиція щодо “функціонального вакууму вітчизняної системи освіти” вважається помилковою, оскільки враховує лише первинні соціальні функції освіти, але ігнорує її приховані – вторинні – функції. До них належить інтелектуальне забезпечення всіх сфер діяльності” [12].

Сьогодні українські політики кожен на свій лад продовжують пошуки якоїсь “особливої” національної ідеї. Натомість, як наголосив відомий український філософ Вілен Горський, філософія національної ідеї вміщує “всі форми рефлексії над ідеєю нації. Національна ідея являє синтетичний погляд на власну націю, етнічну спільність – як коло, що визначає обрій світу, в межах якого здійснюється самовизначення людини, і водночас – як суб’єкт всесвітньо історичного процесу” [6]. Отже, філософія національної ідеї суттєво зумовлює духовно-ціннісні й морально-етичні орієнтири самоусвідомлення особистості у системі “людина-нація-світ”.

Образ України в міжнародному освітньому просторі значною мірою характеризує відношення владних структур до молоді. Тому важливо повсюдно і реально забезпечувати її права на освіту в єдності законодавства України з європейськими тенденціями та сучасними викликами.

Для порівняння в розвинутих країнах, наприклад, Японії, повноліття настає по досягненні молодими людьми 20 років. І саме до 20-ти років молодим японцям заборонено вживання спиртних напоїв і паління. День повноліття (Сейдзін-но Хі) законодавчо відмічається з 1948 р. – 15 січня. Та оскільки урочистості приходились на різні дні тижня, починаючи з 2000 р., визначена фіксована дата – другий понеділок січня.

На часі започаткувати в Україні традицію,

покликану системно і стратегічно упорядкувати молодіжну політику – *День Повноліття як традицію державного, суспільного і родинного значення* [20].

Йдеться про особливу актуальність проблем соціалізації молоді, набуття прав та відповідальності громадянина й людини, а першочергово про зобов’язання й відповідальність української держави перед майбутнім країни.

Висновки. Зазначені проблеми торкаються кожного: це батьки, учні/студенти, школа, середні й вищі заклади освіти, студентські й молодіжні організації, система управління освітою, церква, політика, право, бізнесові кола та ін.

Характерно, що давньоукраїнська мова зберегла слово “*намолодь*” (молоді пагінці) як означення молодого покоління. В англійській мові є цікава форма часу: “Future-in-the-Past” – “майбутнє в минулому”. Відповідний мотив містить українське прислів’я: “Пізнай свій рід – побачиш свій шлях у житті”. Родове самопізнання постає як національна *духовно-етична матриця*, яка оптимізує буття людини, цінності освіти й культури.

Очевидно, засобами рефлексії над онтологічно-ціннісним сенсом відносин “людина-влада” і виявляються нові інтенції філософії освіти як філософії людини, сфери пізнання й наукової діяльності.

1. Американська філософія освіти очима українських дослідників / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 22 грудня 2005 р. – Полтава, 2005. – С. 7 – 8.

2. Арендт Х. Становище людини. – Л., 1999. – С. 154.

3. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Пер. з англ. – К., 2002. – 539 с.

4. Арендт Х. Між минулим і майбутнім / Пер з англ. – К., 2002. – С. 201.

5. Баллестрем К.Г. Ното оесопотісус? Образи человека в классическом либерализме // Вопросы философии. – 1999. – №4. – С. 42 – 43.

6. Горський В. Філософія в українській культурі: (методологія та історія). – Філософські нариси. – К., 2001. – С. 25.

7. Гофрон Б. Консервативна і ліберальна філософія освіти та проблема нерівності // Вища освіта України. – 2004. – №4. – С. 30 – 36; її ж: Процеси суспільних селекцій в шкільництві як предмет філософії освіти: Автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.10 / АПН України; Ін-т вищої освіти. – К., 2005. – 32 с.

8. Лук’янець В.С. Сучасний філософський

